

Atle-Tor och Ragnarök

OM JÄTTEBLOCKEN I STOCKHOLMSOMRÅDET. Ibland kallas de för flyttblock. Detta är dock en missvisande term. Inlandsisens möjligheter att transportera stora föremål är inte enda förklaringen till jätteblockens förflyttning. Exakt hur de bildats och hamnat där de ligger är inte helt kartlagt men seismisk aktivitet vid istidens slut eller därefter kan ha inverkat.

Stockholmstraktens berggrund av graniter och gnejser var gynnsam för uppkomsten av stora block då inlandsisen krossade och slipade berggrunden till morän. Men en del block skiljer sig markant från de vanliga moränblocken.

Den som promenerar i Hagaparken eller i Stockholms västra förorter kan på åtskilliga ställen se jättestora block, ibland med ganska lustiga former. Kvartärgeologen Gerard De Geer (1858-1943) lade märke till blocken och publicerade flera små populära skrifter om dem. Många av blocken fick då fantasifulle namn, hämtade från den fornnordiska mytologin. Sålunda finner man det sju meter höga, långsmala blocket Atle-Tor (De Geer skrev Atleor; namnet finns faktiskt medtaget på Eniros karta) i en blockig brant ("Torslunden") nära korsningen Åkeshovsvägen/Gustav III:s väg. I dess närhet finner vi bland annat Tors Bockar och Dag och Delling. De sistnämnda ligger i Mimers lund invid Drottningholmsvägen, där vi även finner det jättelika blocket Nidfjället. Detta ger intryck av en bergknalle, men är faktiskt ett löst block med en svans av mindre block utdragen mot sydväst. I Nockebyskogen inte långt därifrån

ligger på branten mot Drottningholmsvägen en ansamling av något mindre block som av De Geer fick det passande namnet Ragnarök.

De nämnda exemplen tillhör alla Brommaområdets moränområde där man även kan se mängder av små så kallade De Geer-moräner, av De Geer ansedda som ändmoräner bildade invid inlandsisens kant. Deras uppkomst har varit föremål för mycken diskussion, men i detta sammanhang är det av intresse att De Geer ansåg att de bildats då isen spräcktes upp i samband med jordbävningar då landet började höjas vid isens bortsmältande. Då skulle förkastningar i berggrunden ha uppkommit och de stora blocken frigjorts. Ett stöd för denna idé var bland annat en liten förkastningsspricka intill Ragnarök, av De Geer kallad "vulkan-sprickan". Men då skenade nog hans fantasi iväg lite för långt. Någon vulkan har knappast funnits här, åtminstone inte under de senaste 1 500 årmiljonerna! Senare tids undersökningar av landhöjningens förlopp antyder dock att jordskorperörelser kan ha skett längs förkastningarna så sent som vid istidens slut (här för ca 11 000 år sedan) eller ännu senare. Veckade och störda sedimentlager har också tolkats som indicier för att jordbävningar förekommit.

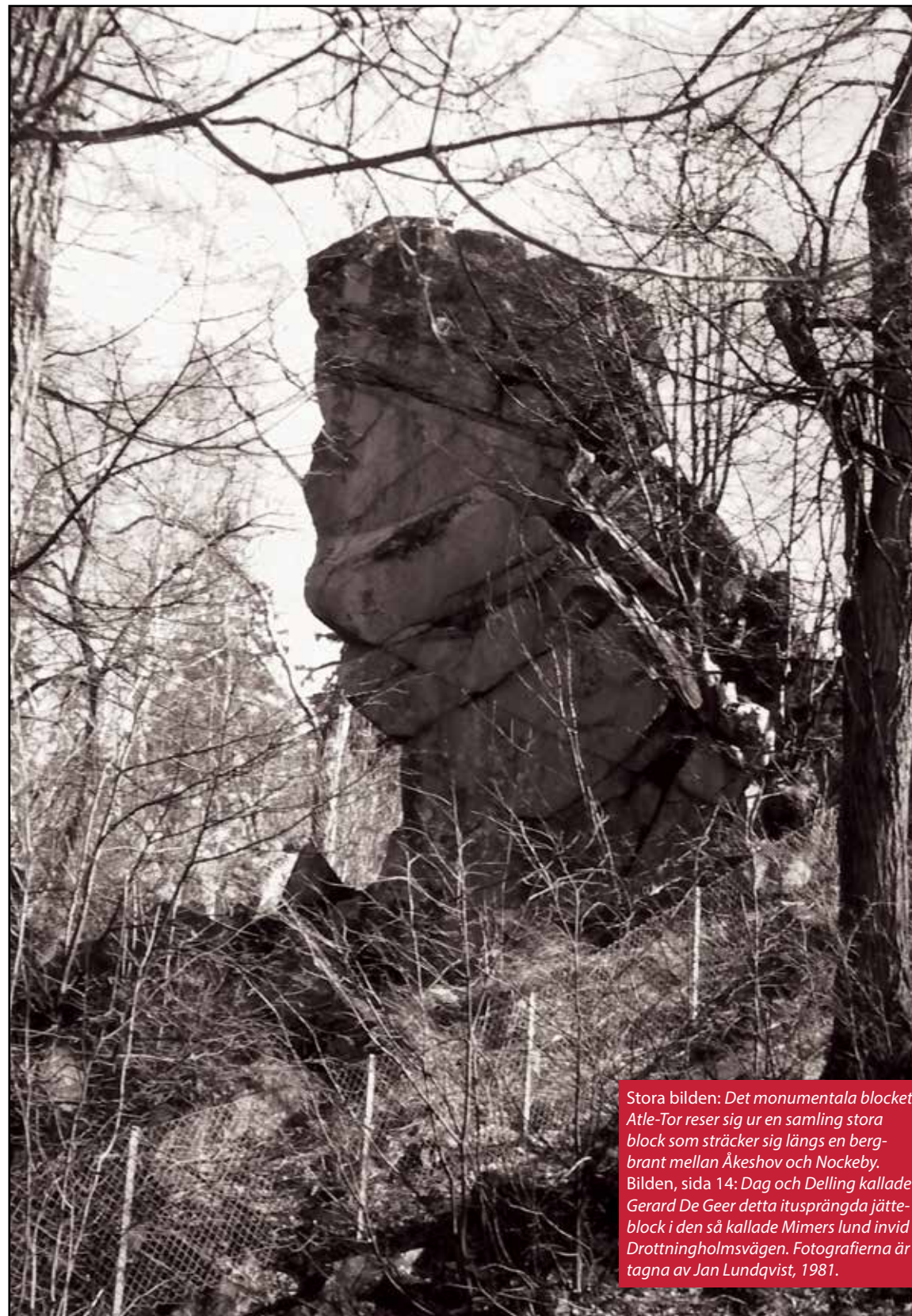
Någon sanning kan kanske ändå kan ligga i De Geers idé. Liknande block, om än inte lika spektakulära, finns på många

håll i Mälmarregionen och på Södertörn i anslutning till sprickdalar och förkastningslinjer. Vid Edsvikens strand i Danderyd finner man till exempel en stor samling av jätteblock, egentligen bara en söndersprucken bergknalle. Inte långt därifrån ligger den så kallade Ekbacksgrottan. Där har bergknallen inte lösts upp i friliggande block utan bara spräckts sönder så att en ansenlig sprickgrotta uppkommit i dess inre.

I dagligt tal kallar man kanske de stora blocken flyttblock. Men det är en ganska missvisande term. Blocken har endast flyttats en obetydlig sträcka från det uppspräckta berget. Detta kan ha spräckts av jordskalv men säkra belägg saknas. Kanske har blocken bara lösgjorts av isen då dess front passerade platsen. Men deras placering stämmer inte riktigt med isens rörelseriktning i avsmältningsskedet. Även förkastningsplanen, till exempel vid Snuggtaskeberg i Sollentuna, förefaller alltför opåverkade av isen för att ha bildats innan denna var borta. Oavsett hur det är med den saken får man hoppas att de monumentala blocken bevaras som naturminnen och inte förstörs av oförstående samhällsplanerare. Stora delar är redan förstörda. Bland annat fick tyvärr ett instabilt balanserat sådant block skatta åt förgängelsen då Bromma flygplats byggdes. Blocken är inte bara sevärd – kanske kan de även bidra till tolkningen av den geologiska utvecklingen i vårt närområde.

Jan Lundqvist är professor emeritus i kvartärgeologi, Stockholms universitet.

Artikel är publicerad på www.geologiskaforeningen.se tillsammans med en litteraturlista för dig som vill läsa mer.

Stora bilden: Det monumentala blocket Atle-Tor reser sig ur en samling stora block som sträcker sig längs en bergbrant mellan Åkeshov och Nockeby. Bilden, sida 14: Dag och Delling kallade Gerard De Geer detta itusprängda jätteblock i den så kallade Mimers lund invid Drottningholmsvägen. Fotografierna är tagna av Jan Lundqvist, 1981.

Litteratur

- De Geer, G., 1938: Jordbävningar i Bromma. Svenska Turistföreningen. 24 sid.
- De Geer, G., 1941: Huru landis och jordbävningar danade Brommatrakten. Bromma Hembygdsförenings Årsskrift 12, 43 – 86.
- Jarl, L.-G., 1996: Storfynd 9 km från Sergels Torg! Grottan 31:3, 4 – 9.
- Lundqvist, J., 1998: Kvartärgeologiska exkursioner I Stockholmstrakten. Kvartärgeologiska institutionen, Stockholms Universitet, Quaternaria, Ser. B, nr 11. 40 sidor.
- Lundqvist, J., 2000: Palaeoseismicity and De Geer Moraines. Quaternary International 68 – 71, 173 – 186.